

Nagy Imre képek a Történeti Levéltárban

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ezentúl: Történeti Levéltár) gyűjteményeinek/fondjainak/dokumentumainak specifikációjából következik, hogy jellemzően nem, csupán kiegészítőként tartalmaznak fotográfiákat és más kép-dokumentumokat.¹ Így Nagy Imréről is minimális kép-dokumentummal számolhatunk a levéltárban, ráadásul az 1956-os forradalom leverését követő megtorlások belügyi/nyomozati eszköztárából kerültek az intézmény állagába. Ebből a történetileg sajátosan determinált használatból következőleg pedig ezek zömmel nem eredeti nagyítások, hanem bizonyos eredetiktől állambiztonsági célokra készített/készítetett másolatok. Számbavételük mégis, most, a mártír miniszterelnök halálának 50. évfordulóján fontos lehet abból a szempontból, hogy adalékokat szolgáltathatnak a forradalmat elnyomó Kádár-rendszer belügyi/állambiztonsági valamint bűnügyi/nyomozati fotóhasználatához, és a képek esetleges változataikkal hozzájárulhatnak a Nagy Imre ikonográfia teljességéhez.²

A Történeti Levéltárban őrzött dokumentumok kizárólag az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése utánról, a megtorlás időszakából származnak. Abból az időből, amikor a megtorlás éllovasai már Nagy Imre arcát is próbálták kisajátítani, megszegyeníteni, és legfőképpen a forradalom elleni propagandájukban saját ferde céljaikra fölhasználni.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc után hirtelen magasra szökött a képi dokumentumok, elsősorban a fényképek használhatósági ázsiója, mert az ún. „ellenforradalmi bűntettek” bizonyításához az egyik legfontosabb és leghatékonyabb eszköz lett. Eszköz, amelyet az ideologikus, kisajátító politika célrendszerébe ágyazottan, az eredeti jelentésétől nagyrészt megfosztva alkalmaztak. Egy fénykép elég volt ahhoz, hogy a rajta lévő perbe fogják, hogy terhelő bizonyítékként használják ellene, noha az illető csupán jelen volt, ott volt valahol a forradalom napjaiban, valamely helyszínen – passzív szemlélőként.

A Nagy Imréről készült fényképek ugyanilyen elbírálás alá estek, használatuk is hasonlóképpen, ám a forradalom miniszterelnök vezetőjének kijáró, nyilvánvalóan megkülönböztetett módon történt. Sajátos és különösen érdekes momentum, hogy Nagy Imre arcát, arcvonásait jellemzően nem torzították, és gúnyrajzok tárgya sem lett (ahogyan Rákosi pl. gyakorta). Találunk persze efféle opuszt is, ha alapos szemlét tartunk a Nagy Imréről készült képek (fényképek és mindennemű más, egyedi vagy nyomtatott kép) teljességét tartalmazó virtuális Képtárban.

Nagy Imre figuráját a művészetek (pl. az irodalom és a film) elsősorban utókorában próbálták megidézni, sajátos eszköztárakkal megjeleníteni. Így alakját, arcvonásait s ezek lassú változását a róla készült fényképek őrizték meg a leghűségesebben. A fennmaradt fotográfiák együttese: vizuális almanach Nagy Imréről. A felvételek élethelyszínei változó tereiben (családi vagy nyilvános, politikai alkalmakkor: gyűléseken, Parlamentben, hallgatóként, beszéd közben, előadóként, emberekkel beszélgetve) örökítették meg. Egyúttal a múlt idő okozta fiziognómiai változásokat is rögzítették – s így közvetítik. Bár Nagy Imre arcának életkor szerinti változása nem látványos attól a pillanattól kezdve, hogy jellegzetes magyaros bajuszt hagyott. Ebben számára a minta édesapja, Nagy József lehetett. Arcáról azután elmaradhatatlan kellék a fémkeretes szemüvege (vagy néha cvikkere) is. Lágy vonásai derűs nyugalmat, jó kedélyűséget, jovialitást sugallnak. Somogyi, kaposvári emlékeimben az ilyen ember mindig megbízható, megfontolt, a dolgát pontosan tudó és azt lelkiismeretesen elvégző parasztgazda, aki persze ravasz is, ha kell. Megvan a magához való esze, ahogyan Somogyban is mondják. Abból a fajtából való, aki alig-alig billenthető ki a nyugalma és higgadsága állandóságából.

A Nagy Imréről készült fényképek, mint a személyiség leghitelesebb képi forrásai, minden egyéb vizuális művészeti, képzőművészeti földolgozásra hatottak. Amennyiben Nagy Imre arca és habitusa egyfajta állandóságot, biztonságot sugall, így ábrázolásaiban sem lelhetünk föl túlzott változatosságot. E műveket hazatérése, politikai szerepvállalása

kezdetétől vehetjük számba a képzőművészet összes műfajában (plakát, rajz, festmény, érem, szobor stb.). Az ábrázolási szándék, az indíttatás szerint is különféle korszakokat különíthetünk el, talán így: 1. a forradalom leveréséig; 2. a forradalom leverésétől az újratemetésig, itthon és külföldön (1956-1989); 3. az újratemetés után.

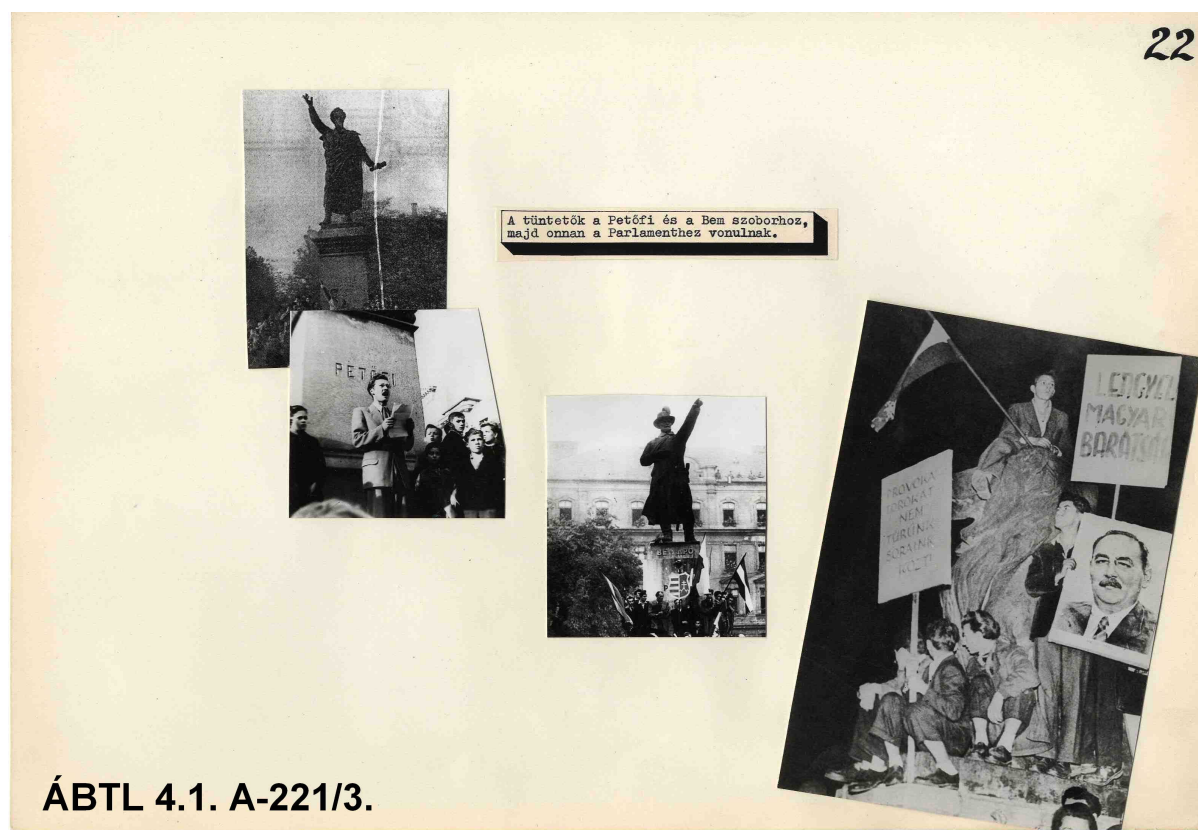
A Történeti Levéltár fényképei és egyéb kép-dokumentumai kivétel nélkül a második, a középső periódusban Magyarországon kerültek használatba, ill. készültek. Elsősorban a forradalmat ellenforradalommá degradáló elnyomó hatalom belügyi/nyomozati fotóhasználatára³ és az „ellenforradalmi képekre” szolgálatnak példákat. Kivétel nélkül olyanok, amelyek az 1956-os forradalom leverése utáni megtorlásoknak a politikai akarat vezérelte, ezen történeti kor által determinált fénykép-fölhasználásának egyfajta kép-kisajátító rendszerébe engednek bepillantani. Abba a metódusba, amely nem a fényképek eredeti, készüléskori motivációit hagyja érvényesülni (egy arc, egy egyéniség adott időpontban és helyen/szituációban történő megrögzítése), hanem szerves kontextusából kiszakítva manipulatív célokra használja föl. Sajátos történeti tudathasadás ez a kép-fölhasználásban is, hiszen a levert forradalom főszereplőinek, fontos résztvevőinek Magyarországon Kádár börtönei és a legkegyetlenebb megtorlás jutott osztályrészül, míg ugyanazon időben Nyugaton, a világ magyar emigrációjában ugyanezen történeti szereplők: forradalmárok, hősök, mártírok, történeti küldetést beteljesítő példák, a forradalom szellemének és emlékének, hagyományának szenvedésükkel és elpusztításukkal a leghitelesebb hirdetői.

Az 1956-os forradalommal kapcsolatba hozható fénykép-együttesek súlypontját a Történeti Levéltár fotógyűjteményében fotóalbumok képezik. Ezek zöme közvetlenül a forradalom leverése után, a megtorlások kezdeteitől, a nyomozati szakaszban jöttek létre, akkor amikor a forradalomban részt vettek azonosítása, ellenük terhelő bizonyítékok (perbe fogáshoz, vizsgálati fogság elrendeléséhez stb.) beszerzése volt a cél.

Az 1956-os albumokból egy csoport az összeállítás metódusa szerint is jól elkülöníthető, mivel megmaradtak a kartonra ragasztott, belső alcímekkel, képaláírásokkal és képmagyarázatokkal ellátott, a mondanivaló egységesítését segítő montírozott és fölíratozott (gyakran a fényképre, akár többet is fölülírtak tussal) önálló oldalak. Ezekről azután azonos méretű fotó-másolatokat készítettek, s albumba rendezték. Egy római és egy arab számozású sorozat maradt fenn.⁴ „1. 1956. október 23-i fegyveres ellenforradalom előzményei, az október 23-i tüntetés” fölíratú, 30x40 centiméteres, Forte tasakba rendezve.⁵

A 22. lapon négy fénykép alkot egy eszmei egységet, a középre ragasztott kép fölötti fölirattal meghatározva a mondanivalót: „A tüntetők a Petőfi és a Bem szoborhoz, majd onnan a Parlamenthez vonulnak”.

A bal oldali két kép egybemontírozva: fölül a Petőfi szobor, alsó egy ötödét kitakarja a szobor fölíratos talapzata előtt papírból fölolvadó és az őt hallgatók csoportja. Középre a talapzaton Kossuth-címerrel fölékesített Bem-szobor fotóját, jobbra az egyik Parlament előtti oroszlan esti felvételét szerkesztették. Kissé zsúfolt jelenet, hiszen az oroszlan feje fölött egy zászlós ember, lábánál fiatalok ülnek, a középső fölíratos táblát tart maga előtt: „Provokátorokat nem tűrünk soraink közt!” Az oroszlan oldalánál két álló fiú, a hátsó „Lengyel-magyar barátság” fölíratú táblát tart, míg az előtte álló egy Nagy Imre képet tart maga előtt. Nagy Imrét ábrázoló plakát lehet ez, amely talán azonos a róla 1953-ban készülttel.⁶ A fénykép adekvát kifejezője az 1956. október 23-án a Parlament előtti történéseknek. A Nagy Imréről vonatkozásban és egyáltalán a délutáni fölvonulásban jól illeszkednek a transzparenszek és szervesül a Nagy Imre kép.

Különös, hogy egy ugyanezen nézőpontból, ám kissé távolabbról fényképezett csoportképen (a fölíratok elmosódottabbak, a Nagy Imre-kép kisebb méretű) a következő fénykép-antológiában (címe: „2. Az ellenforradalmi fegyveres felkelés kezdete. Árulás a fegyveres szervezetben. Az ellenforradalmi fegyveres erők megszerzése”⁷) már más szövegkörnyezetben jelenik meg. Az összeállítás 1. oldalán – amelynek fölírata: „Az október 23-i »békés tüntetést« követte a fegyveres ellenforradalmi lázadás” – a Nagy Imre képes fénykép aláírása a következő: „Nagy Imre neve már hosszú ideje a reakciós erők zászlaja volt, a felkelők egyéb ellenforradalmi követelése között Nagy Imre miniszterelnökké való kinevezése is szerepelt. A Parlamenthez vonult tömeg Nagy Imrét akarta meghallgatni. A beszéddel elégedetlen tömeg a Rádióhoz ment”.

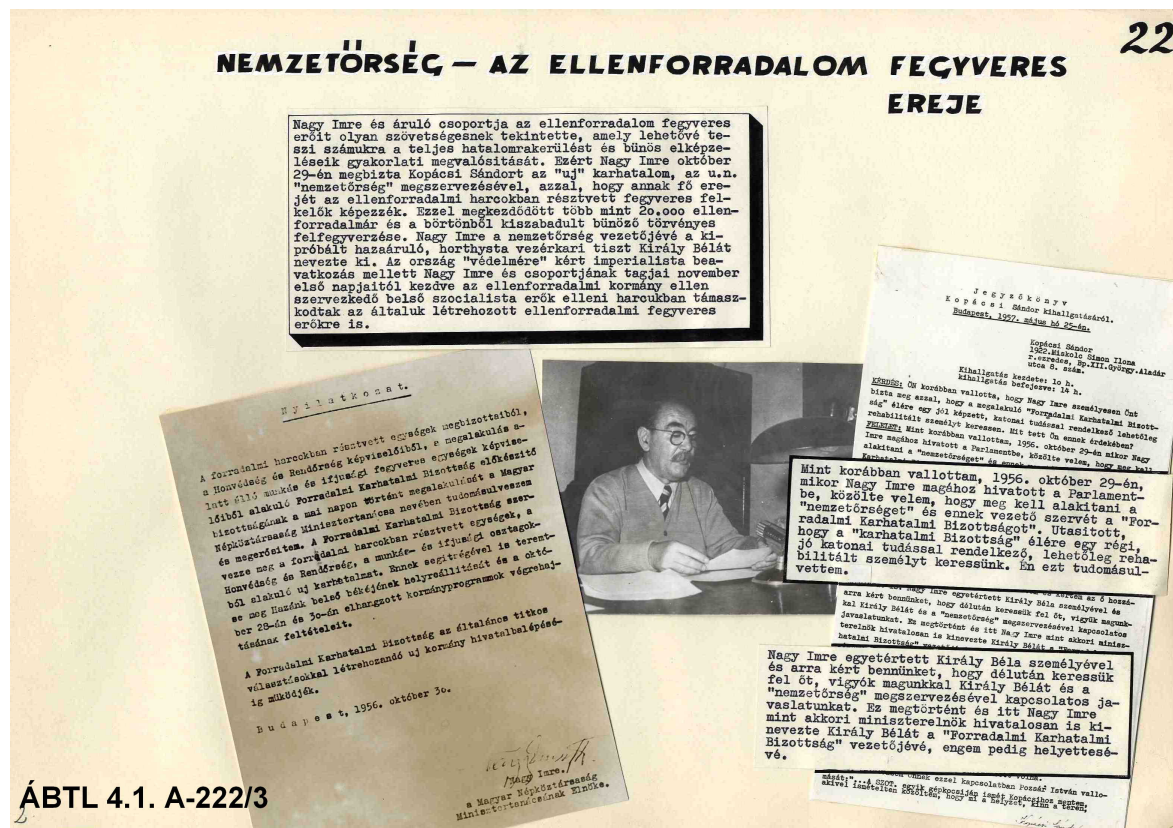

A célzatosan és ferdítő aláírás (a tömeg nemcsak a Nagy Imre-beszéd miatti elégedetlensége, hanem a „lövik a Rádiót, már halott is van” típusú hírek miatt ment a Rádióhoz) az összetett jelentésrétegeket halmozó képi együttesből (szobor, fiatalok transzparenszekkel, azok föliratának utalási rendszere és Nagy Imre mosolygós, elégedettséget árasztó, 1953 körüli arca) kizárólag Nagy Imrét emeli ki.

A két egymáshoz közeli felvétel alkotója ismeretlen, az összeállításban – mint ahogy a belüleges albumokban – semmi utalás nem található a fényképek készítőiről, mintha az alkotót teljes mértékben letagadni, elhallgatni kellett volna, vagy a cél elsődlegessége minden más nézőpontot lefokozott. A felvételeket egyszerűen elvették, lefoglalták, és kényük-kedvük szerint használták. Az tudható, hogy két tárgyalt fényképen rögzített szituációhoz közeli felvételeket készített Mező Sándor, a Magyar Távirati Iroda fotóriportere. Talán a Nagy Imrét közelien, premier plánban bemutató felvételek az album összeállítói céljaira jobban megfeleltek, mint az ugyanerről a helyszínről távolabbi nézőpontból készült felvételek. Valójában föltételezhető, hogy akár Mező Sándor lehetett az albumban fölhasznált fotók készítője, ugyanis „a megtorlás előkészítésekor a BM lefoglalta a[z MTI-] képanyag azon részét, amelyen fegyveresek és a forradalom vezéregyéniségei voltak láthatók. (Az eredeti negatívok ma is hiányoznak a gyűjteményből). [...] A jó minőségű másolatok megmaradtak.”⁸ Ebből következően is valószínűsíthető, hogy az albumokban elsősorban a távirati irodától begyűjtött felvételeket használták. S ugyanezen okból tételezhetünk egyes másolatok készítőiként olyan fotósokat, akik az MTI-nél dolgoztak.

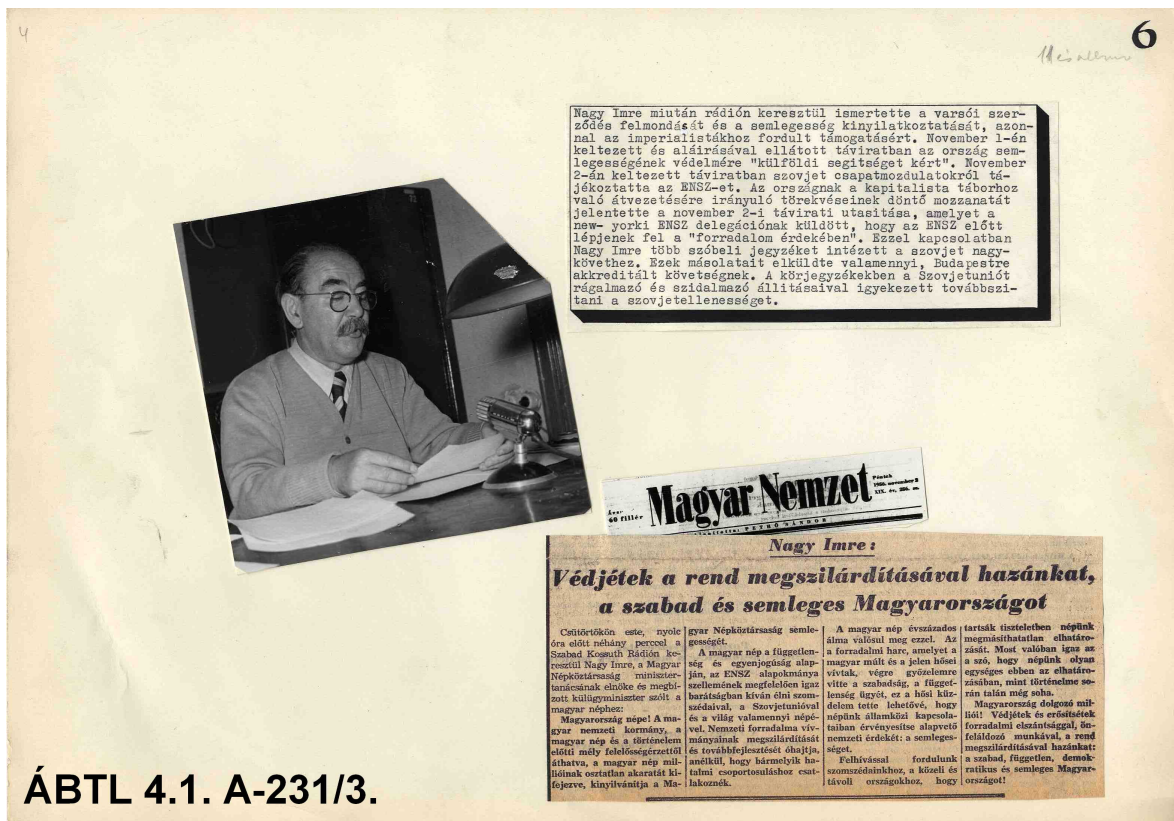
Ugyanez a helyzet azzal az ismert, 1956. október végén készült felvétellel, amelyen Nagy Imre, a forradalom miniszterelnöke begombolt pulóverben, fehér ingben, sötét-világos keresztcsíkos nyakkendőben, papírokkal rakott asztal mögött ül egy stúdióban – előtte mikrofon és lámpa –, és fölolvass. A kezében lévő papírt, a fölolvassandó szöveget kissé megemeli, látszik, hogy koncentrálni, feszülten figyel. A fénykép ¾ profilos, kitűnően megvilágított portré, amely elsősorban Nagy Imre odaadó figyelméről, elmélyült koncentrációjáról árulkodik. Az oldal fölírata: „Nemzetőrség – az ellenforradalom fegyveres ereje”. A fényképet a szöveg, ill.

szövegrészlet közé beszorítva, a bal és jobb oldalt lefedve, vagyis megcsonkítva szerepeltetik.

A felvétel azonos lehet az MTI fotós, Bojár Sándor munkájával, pontosabban talán abból kiemelt/kivágott részlet. Több magyarázó szövegből csupán az oldal politikai célzatossággal fogalmazott bevezetője első mondatait idézem: „Nagy Imre és áruló csoportja az ellenforradalom fegyveres erőit olyan szövetségesnek tekintette, amely lehetővé teszi számukra a teljes hatalomra kerülést és bűnös elképzeléseik gyakorlati megvalósítását”. Ugyanezen bevezető fölirata utolsó mondatában a fogalmazó belső ellentmondásra, zavarra enged következtetni: „Nagy Imre és csoportjának tagjai november első napjaitól kezdve az ellenforradalmi kormány ellen szervezkedő belső szocialista erők elleni harcukban támaszkodtak az általuk létrehozott ellenforradalmi fegyveres erőkre is”.

Ugyanezen Nagy Imre-fényképet használták föl egy másik összeállítás („11. Az ellenforradalmi erők törekvései Magyarországnak a szocialista tábortól való leválasztására”⁹) 6. oldalán, ahol a Varsói Szerződést fölmondó, az ország semlegességét bejelentő Nagy Imréről beszélnek, aki „az ország semlegességének védelmére »külföldi segítséget kért«, november 2-i táviratában az ENSZ-delegációktól kérte, hogy „az ENSZ előtt lépjenek fel a »forradalom érdekében«, valamint „igyekezett tovább szítani a szovjetellenességet”.

A mellérendelt fénykép mindezen cselekedeteinek nem elegendő illusztrációja, képi megjelenítője, csupán egyik rádióbeszédét van hivatva hűségesen és adekvát képiségében bemutatni. (Ennek a fényképnek vagy egy közelebbi, jó minőségű, a levágott jobb felső fotósarkot is kiegészítő nagyítása a Történeti Levéltár gyűjteményében.)

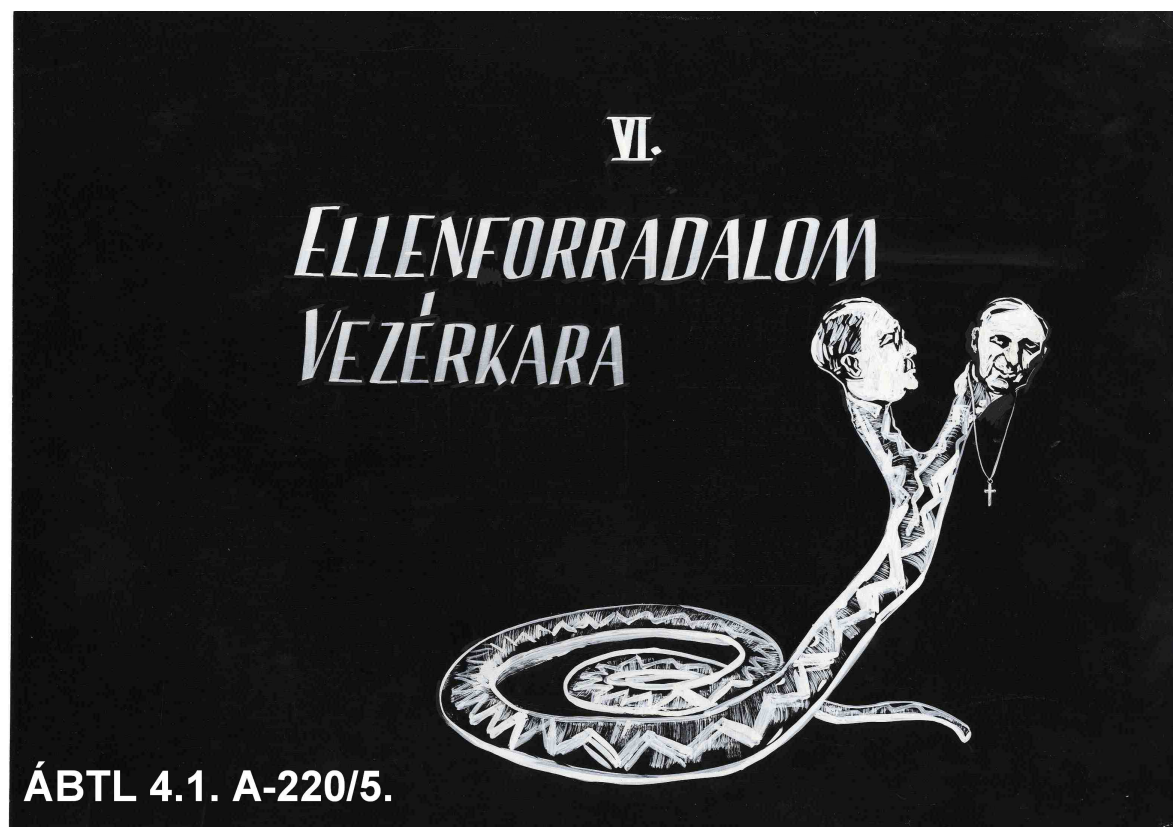
A római számokkal jelzett fotóalbumokba is bekerültek képek Nagy Imréről. A „VI. Ellenforradalom vezérkara”¹⁰ cím-főiratában az 1. oldalon a „Nagy Imre megalakítja kormányát” címhez három hosszú asztalnál ülők csoportképét – köztük, középen Nagy Imre miniszterelnök – rendelték.

A „II. Fegyveres ellenforradalmi bandák a néphatalom ellen törnek. Árulás a Néphadseregben” című album¹¹ 6. oldalán, a középre helyezett fényképen Tildy Zoltán és Maléter Pál között ül Nagy Imre. A fényképen fehér temperával fölirat: „Az áruló Maléter Pál a Parlamentben Nagy Imrénél”. (Ad analogiam: Bartal Ferenc MTI felvétele a Parlamentben, 1956. november 2-án.).

A római számokkal sorszámozott fotókollekciók egyes darabjainak belső, fekete fotópapír címlapjára, a cím-főirat mellé/alá az egész egybeszerkesztett együttes szellemiségét igyekezett összefoglalni egy-egy fehér temperaképpel az album összeállítója (a BM alkalmazott grafikusa?). A „VI. Ellenforradalom vezérkara” a belső címlapon tekeredő kígyótestből két ágra váló végződésén, fején (ad analogiam: kétfejű Hidra) Nagy Imre arcképe profilban, illetve Mindszenty József szembe-nézetben jelenik meg.

E képpel a Kádár-rendszer óta alig-alig kutatott „ellenforradalmi művészet” területére értünk. E művészetnek, talán pontosabb így: a kádári propaganda művészetnek sajátos ága, egyedi képződménye az ilyesfajta művek együttese.¹² Nagy Imrét és Mindszentyt kétfejű kígyóként megjeleníteni ikonográfiailag annyit jelent, hogy a gonoszt, az aljast azonosították velük.¹³

Képpel gyalázásba ennél mélyebbre nem süllyedt a korai Kádár-rendszer elnyomó apparátusa. Nagy Imrében elvetemült figurát láttak, és próbálták sajátos eszközeikkel láttatni. Ebben az eszköztárban egészen speciális szerepűek a belügyi szervek rendelkezési körében használatosak. Nyilván a hivatalos véleményt, a politikai akaratot ezek idézték, ők jelenítették meg a legkendőzetlenebbül.

A forradalom e két emblematikussá vált szereplőjét más összefüggés rendszerben és más műfajokban is megjelenítették, megidézték együttesen. Az ellenforradalmi, a forradalom elleni kádári propagandaművészetben különösen 1957–62 között jelentkezett a legnagyobb műszámmal a rendszert alázatos behódolással kiszolgáló, szűk művészcsoport ilyen alkotásokkal. Sajátos a történeti emlékezet működése, mert e készüléskor fókuszba került művek mára teljesen kihullottak az emlékezetből. Már a megerősödő Kádár-rendszer sem törődött velük az 1960-as évtizedtől, azóta, de különösen az 1989/90-es politika szisztéma-váltástól mintha a feledés duplára vastagodott takarója fedné őket. Pedig a Kádár-rendszer első fél évtizedében szívesen kiállították, vásárolták és terjesztették az efféle munkákat.

Közülük most csak egyre utalnánk: Váli Zoltán: „A fasizmus réme” című metszetére. Váli Zoltán festőművész (Miskolc, 1910 – Budapest, 1994), aki 17 darabos

„ellenforradalmi sorozatát” (1957, linóleummetszetek) 1961-ben kiállította a Múcsarnokban.¹⁴ Ennek katalógusában a művészetéről értekező Murányi-Kovács Endre „az 1956-os ellenforradalomról kiadott albumának 20 linólapját” emlegeti, amelyeknek a létrejöttét „a kommunista meggyőződés biztonsága, a kifejezés akarata s a művészi közlés vágya irányítja [...] a grafikus, a munkásőr alkotónál”.

A Váli-mű: a csúcsára állított négyszögbe foglalt négy kép. Legfölül: könyvégetés, balra a csíkos kabátot levető, börtönből szabadulót egy kalapos férfi új kabáttal várja, alul a Köztársaság téri ávós akasztás jelenete. A lábánál fogva, fejfelé helyzetben megjelenített figura, ill. maga a kompozíció több hasonló képi megoldásban tudhat társakat maga mellett.¹⁵ A kompozíció negyedik, jobb oldali eleme: a Nagy Imre és Mindszenty József párossal képezett jelenet. Nagy Imre oldalnézetben, Mindszenty szemből, érseki láncsal a nyakában. Vagyis ugyanolyan képi megjelenítésben szerepelnek Váli metszetén, mint ahogyan a kígyófejként ábrázolta őket az album tempera-címlapjának ismeretlen alkotója. Nagy Imre oldalra fordítottan, a két kezét mintha könyörögve maga elé emelné, s úgy próbálná meggyőzni (?) a vele szemben álló fegyveres fiataalt. Mindszenty vállainál/mögötte egy szemüveges és egy kalapos férfi figyel a jelenetet.

Nagy Imre és Mindszenty József két ilyen, azonos képi logikán nyugvó megjelenítése a forradalom ellenes képhasználatra mutat fontos példákat. Ahogyan a Nagy Imre fotográfiákkal manipuláló BM albumok pedig a fényképek önkényes, gyakorta megcsonkított, töredékes használatát állítják középpontba. Mindehhez szolgálnak adalékokat a Történeti Levéltár Nagy Imre kép-dokumentumai.

- ¹ Sümegi György: Fotók a Történeti Levéltárban. In: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2004. 309–328.; Müller Rolf–Sümegi György: *Fényképek 1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006.
- ² Nagy Imréről vonatkozó legteljesebb képanyag: *Nagy Imre mártír miniszterelnök relikviái a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Szerk. Blahó Zoltán. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2006.; Sümegi György: Nagy Imre arcai. *Műértő*, 2008. június, 4.
- ³ Ehhez lásd: Müller Rolf: A megtorlás fényképei. In: *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956*. Szerk. Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2007. 193–221.; Csiffáry Gabriella: Budapest Főváros Levéltárának veszélyes képei. In: *'56-os fényképek gyűjteményekben*. Szerk. Kákóczki András–Sümegi György. Miskolc, Miskolci Galéria, 2007. 40–51.
- ⁴ Sümegi: *Fotók a Történeti Levéltárban*, i. m. 313–314.
- ⁵ ÁBTL 4.1. A-221/3.
- ⁶ *Nagy Imre mártír miniszterelnök relikviái a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Szerk. Blahó Zoltán. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2006. 164. tétel.
- ⁷ ÁBTL 4.1. A-222/3.
- ⁸ Kósai Éva: Hogyan látták 1956-ot az MTI fotóriporterei? In: *'56-os fényképek gyűjteményekben*, i. m. 39.
- ⁹ ÁBTL 4.1. A-231/3.
- ¹⁰ ÁBTL 4.1. A-220/5.
- ¹¹ ÁBTL 4.1. A-219/4.
- ¹² Váli Zoltán „ellenforradalmi sorozata”, Farkas Aladár szobrai, Tóth Imre néhány grafikája és még további művek sorolhatók ide, többek között a Szovjetunióban dolgozó Uitz Béla egyik monumentális tervével és néhány, az NDK-ban élő művész (Werner Tübke, Fritz Cremer stb.) alkotásával együtt.
- ¹³ Pleidell János festőművésztől fennmaradt egy plakát-terv 1956. október végéről, amelyen egy tekeredő kígyó és Kossuth-címerrajhoz társuló fölirat: „Ne bánts a magyart!” egyértelműsíti a mű jelentését. Pleidell a betörő, a rántó oroszokat azonosította a gonosszal. Vö. Sümegi György: *Kép Szó. Képzőművészek '56-ról*. Budapest, PolgArt, 2004. 36–40.
- ¹⁴ *Barna Miklós–Kasitzky Ilona–Váli Zoltán festőművészek kiállítása a Műcsarnokban 1961. Katalógus*, Budapest, 1961.
- ¹⁵ Vö. Sümegi György: *1956 Képtára (Gyorsjelentés)*. Budapest, L'Harmattan, 2006. 32–34.